

HIÁNYSZAKMÁK¹

A HIÁNYSZAKMA KIFEJEZÉS NÉHÁNY ÉV alatt fényes karriert futott be a szakképzésről szóló nyilvános diskurzusban. Ha egy új, korábban csak szórványosan használt kifejezés gyorsan elterjed, és kulcsszerepet tölt be a szakmai vitákban, majd a szabályozásban is, annak oka van. A lehetséges okoknak két típusát azonosíthatjuk. Az egyik, hogy a változó világ változó problémáinak leírására, e problémák jobb megértésére, szakpolitikai kezelésére alkalmasabbaknak tűnnek a korábban használt fogalmaknál. Ilyennek tekintjük az *egész életen át tartó tanulás*, a lifelong-learning két-három évtizede közhasználatban még nem is létező, vagy a *kompetencia* más tudományágakban használt, de az oktatásban-szakképzésben friss karriert befutó fogalmát, amely a kevésbé komplex készség, jártasság fogalmainak használatát szorította vissza. De a *modul*, a *kredit*, a *képzési kimeneti követelmények*, a *halmozottan hátrányos helyzet* fogalmai is ebbe a kategóriába sorolhatók, amelyek leíró jellegükön túl egzakt definíciókat, és a szabályozásban is szerepet kaptak. A másik lehetséges ok, ha szakpolitikai szándékok, törekvések kapcsolódnak egy fogalom gyakori használatához, közvéleménybe sulykolásához, amelyek akár állami törekvést tükrözhetnek, vagy akár egyes érdekcsoportok törekvéseinek érvényesítését is szolgálhatják. Erre olyan, a rendszerváltást megelőzően, még a nyolcvanas években is gyakran használt kifejezéseket hozunk fel példának, mint az elitelőn használt *„vándormadár”* fogalma, aki a közösséggel szemben saját előnyét keresve gyakran változtatott munkahelyet, hiszen akkoriban a jövedelemnövelésnek ez egy hatékony útja volt. Másik példánk a foglalkozási *„kongruencia”*, amely arra vonatkozott, hogy a valamilyen szakmában kiképzettek az adott foglalkozási területen dolgoznak-e, vagy elhagyták a pályát. Az *„inkongruens”* foglalkoztatást a tervgazdaság munkaerő-tervezői ideológiai és praktikus okokból sem szerették. Egyrészt az individuális törekvések prioritása szemben állt a kollektivistának mondott szocialista rendszerrel, másrészt a kalkulálhatatlanság miatt, amely a jövő munkaigényének meghatározásában jelentős és kalkulálhatatlan bizonytalansági tényezőt jelentett.

Vajon a hiányszakma kifejezés viszonylag gyors karrierje minek köszönhető, és milyen következményekkel jár?

Mi a hiányszakma?

A hiányszakma kifejezés a kilencvenes években már bizonyosan előfordult a szakmai közbeszédben. Erre bizonyíték, hogy az 1997-ben kiadott Pedagógiai Lexikonban van „hiányszakma” címszó. Ez úgy határozza meg, hogy „akkor keletkezik, amikor

¹ A cikk megírásához felhasználtuk a TÁMOP 3.1.1. „21. századi közoktatás-fejlesztés, koordináció” program elemi projektjeként, az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézetben lebonyolított 6.1.1-es, „Elhelyezkedési esélyek” című kutatás empirikus eredményeit.

a munkaerőpiacon bizonyos képesítésű munkaerőből kevesebb van, mint amennyire a nemzetgazdasági rendszernek szüksége lenne. E képesítések szempontjából a szakképzési rendszer kibocsátása alacsonyabb a szükségesnél”.

Érdemes elemeznünk a definíciót, mert az szép példája a szocializmusból megörökölt, és mindmáig jelenlévő, sőt, újra reneszánszát élő munkaerő-tervezési gondolkodásnak. A definíció rejtetten azt állítja ugyanis, hogy megállapítható (azaz tervezhető), hogy a nemzetgazdasági rendszernek egy bizonyos képesítésű munkaerőből mennyire lenne szüksége. Holott egy piacgazdaságban az nyilván keresleti-kínálati, versenyképességi tényezők függvénye is, de függ a földrajzi mobilitás és a szakmai mobilitás feltételeitől és korlátaitól, a munkamegosztás alternatíváitól és ezeknek adott szakmaszükségeitől, a szakképzés elméleti megalapozottságától és minőségétől, a szakképzettek tanulási képességétől, tudásuk transzferálhatóságától, a beruházásoktól és a technológiai szinttől. Rengeteg tényezőtől.

A definíció első mondata arra is utal, hogy egy adott foglalkozás gyakorlásának feltétele a hozzárendelhető képesítés megléte, de legalábbis nagyon szoros a kapcsolat közöttük. Ez széles – egyre növekvő – körben nincs így. Problémás a definíció második fele is, amely e „hiányt” a szakképzési kibocsátás szükségesnél alacsonyabb szintjével magyarázza. Azt állítja, hogy megállapítható, azaz tervezhető (lenne) a szükséges kibocsátás. Ez nem számol a piaci (pl. bérvizonyoktól, ingázás költségeitől függő) és egyéb tényezők (pl. presztízs, divat, technológia, ágazati trendek) miatt bekövetkező pályaelhagyás és pályamódosítás miatti ki- és belépőkkel, a demográfiai folyamatokkal (pl. a nyugdíjba vonulókkal), az adott foglalkozásúak munkaszervezéssel is befolyásolható létszámgényével, e foglalkozások helyettesíthetőségének költségeivel stb. Leegyszerűsítő munkaerő-tervező megközelítés, amely még ma is domináns a gondolkodásban. Mindenesetre a szócikk bizonyítja, hogy a hiányszakma fogalom a kilencvenes években már használatban volt.

A 2000-es években a fogalom használata terjedt, miután a gazdaság szereplői a hiányjelzésével próbáltak nyomást gyakorolni a szakképzési struktúra és kibocsátás olyan módosítására, amely számukra rövid távon előnyöket biztosított. Ennek hatására a nagy példányszámú napisajtóban olyan címmel jelentek meg cikkek, hogy „Nem a hiányszakmákat keresik”,² vagy „A hiányszakmák jól fizetnek”.³ Hogy ez utóbbi állítás a valóságot fedti-e, abban az adatok alapján is kételkedhetünk, meg azért is, mert ha nagyon kifizetődő lenne a hiányszakmákban dolgozni, akkor nyilván csökkenne, előbb-utóbb eltűnne a hiány. Ezek a cikkek azt elérték, hogy széles körben magától értetődő tényként kezelik a szakmunkáshiányt, különösen egyes szakmákban. Egy 2004-es gazdasági napilap cikke⁴ a munkáltatókra hivatkozva hiányszakmákat sorol fel. A listában igen nagy az átfedés a néhány évvel későbbi hivatalos hiánylistákkal, amely szakmákban kiképzettek között egyébként akkor is, azóta is nagy számban vannak munkanélküliek.

2 Metro, 2006. október 10.

3 Metro, 2006. május 4.

4 Növekvő ... (2006)

A hiányszakma megnevezés a munkaügyi és szakképzési szakemberekkel való interjúkban is gyakran elhangzott. A hiányszakma jellemzően azt jelentette, hogy hiába keres (konkrét helyszínen, bizonyos bérért) az adott szakmákban munkatérőt egy cég, nem talál, vagy nem talál elegendőt, vagy csak nagyon lassan talál. Munkaadói oldalról általában az a vád hangzik el – összhangban az idézett definíció leegyszerűsítő megközelítésével –, hogy az iskolák nem képeznek eleget az adott szakmából, az iskolák pedig visszautasítják ezt, mondván, ha nincs jelentkező, ők nem tudnak képezni. Tessék kérem magasabb béreket fizetni, akkor lesz jelentkező, és akkor majd képeznek. A sajtó általában a gazdasági érvelésnek – „az erősebb kutyanak” – adott hangot. Jellemző példa erre Hajba Ferenc írása,⁵ aki állást is foglal a vitában: „Az oktatási intézményeknek kell felelősen gondoskodniuk arról, hogy rövid, közép- és – amennyire belátható – hosszú távon is keresett szakmákban képezzenek ki fiatalokat”. Természetesen senkinél nincs ott a bölcsek köve, hogy akár csak középtávrá is tudná, melyek a keresett szakmák, a rövid távon keresettek – amikor éppen vannak ilyenek! – pedig hiába reagál az iskola, mert mire végzettjei kikerülnek a munkaerőpiacra, az már középtáv, rendszerint megváltozott munkaerő-piaci viszonyokkal. Az iskolák egyébként rendre meghirdetik a gazdaság által reklamált szakmákat, de elegendő jelentkező híján gyakran nem indítanak benne képzést (a forgácsoló és az ács-állványozó tartósan tipikus példák erre), hiszen a fenntartójuk nem engedélyezi. Próbálkoznak, hiába.

A 2005. május 31-i szakképzés-fejlesztési stratégiában⁶ már két helyen szerepel a hiányszakma szó. A SWOT-elemzés veszélyek cellájában azt olvassuk, hogy „A munkaerőpiac nyitottsága miatt a hiányszakmákban megnőhet a képzett szakemberek elvándorlása” – ne felejtjük el, ez az elemzés az uniós csatlakozáskor született. Egy másik helyen pedig leszögezi, hogy „A jogi szabályozás és az irányítási rendszer eredményezi az elaprózott intézményi szerkezetet, a párhuzamos szakirányokat, és azt, hogy a szakképző iskolák nehezen tudnak váltani, egyszerre jelentkezik túlképzés, és vannak jelen hiányszakmák”. Ugyanebben az évben a Gyurcsány kormány „Száz lépés” programjának 14 pontja vonatkozott a szakképzésre, amelyek között a harmadik: „Kiemelten támogatjuk a hiányszakmák oktatását”. 2005-ben tehát a szakpolitika már használta e kifejezést.

A hiányszakma megnevezés hivatalos terminussá – jogilag is megkülönböztető kategóriává – 2006-2007-ben vált, amikor az új OKJ mellékleteként régióként megnevezték „a hiányszakmákat”, és képzésükhöz előnyöket is társítottak. „A lista célja, hogy a szakképző intézmények az oktatást jobban hozzá tudják igazítani a munkaerőpiac igényeihez. A szakképzés területén a Száz lépés program kapcsán vezették be azt az intézkedést, miszerint azok az intézmények, amelyek hiányszakmákban képeznek, kiegészítő normatívákra is igényt tarthatnak”.⁷ A listák régióként 3–4, 2008-ban már 5–6 szakmát tartalmaztak. A 2007-es döntések a 7 régió-

⁵ Hajba (2004)

⁶ Szakképzés-fejlesztési... (2005)

⁷ <http://www.szakkepesites.hu/szakiranytu/hianyszakmak.html>

ban összesen 23 szakmát vettek fel a listára. A kőművest és az ács-állványozót 4–4 régióban, három vasas szakmát (forgácsoló, hegesztő, géplakatos) pedig 3–3 régióban, a szerkezetlakatost 2-ben. Azóta is jellemző az építőipari és gépészeti szakmák túlsúlya a hivatalos hiányszakma listákon.

2007 második felétől a hiányszakma jelentése megkettőződött. Ettől kezdve két-fajta hiányszakmáról beszélhetünk. 2007 nyarán fogadták el a közoktatási törvény azon módosítását,⁸ amely végül a térségi integrált szakképző központok (TISZK) gyors megalakulásához vezetett. A szabályozás lényeges eleme volt, hogy a TISZK-eknek – ahhoz, hogy fejlesztési pénzekhez jussanak, ami középtávon létszükségletük – el kell fogadniuk a regionális képzési és fejlesztési bizottságok (RFKB) döntéseit a beiskolázás irányairól és arányairól. Ezek a röviden csak „irány-arány”-nak nevezett döntések a szakmákat három kategóriába sorolják: kiemelten támogatott (korlátlan beiskolázási keretszámú), támogatott (a megelőző év szintjén beiskolázható) és nem támogatott (csökkentett beiskolázási keretszámú) szakmákba, amelyet a szakképzési zsargonban „támogatott, túrt és tiltott” kategóriákkal is emlegetnek. A kiemelten támogatott szakmák a szakmai közbeszédben a hiányszakmák. A kiemelten támogatott szakmák számára nincs előzetes irányszám vagy korlátozás, abban az RFKB-k gyakorlata eltér. A 2009-es döntések során például az észak-magyarországi RFKB 32 kiemelten támogatott szakmát nevezett meg, a szintén pangó gazdaságú észak-alföldi 62-t, a nyugat-dunántúli pedig 60-at. A nem támogatott szakmák száma rendre 23, 94, illetve 43 volt ezekben a régiókban, tehát Észak-Alföldön igyekeztek drasztikusabban befolyásolni a beiskolázást.

Ugyanakkor 2008 óta az RFKB-k egy régióként 10 szakmából álló hiányszakma listáról is kell döntenek. Az erre a listára való felkerülésnek még nagyobb tétje van, hiszen a „kiemelten támogatott” státus csak annyit jelent, hogy korlátlanul be lehet iskolázni rá – ha van jelentkező. A 10-es listára való felkerülés viszont a 2010 februári ösztöndíjrendelet⁹ óta azt eredményezi, hogy az ott tanulók jelentős ösztöndíjat kapnak. A juttatások tanulószereződés esetén a tanulmányi eredményüktől függően, halmozottan több tízezer forintos bevételt jelentenek a családoknak, egyes városokban – pl. Győrben vagy Zalaegerszegen –, ahol helyi ösztöndíjakkal tovább motiválják a hiányszakmára való jelentkezést e családi bevételek megközeleltik a minimálbért, nagyon jó iskolai eredmény esetén azt meg is haladhatják. A szakiskolás diákok olykor a családfenntartás egyik legfontosabb oszlopává váltak. A hiányszakmát tanuló diákok jogosultak az Útravaló programban való részvételre is, ami további – igaz, szerény – bevételt és fizetett mentor általi segítségüket is jelenti. Az ezekben a szakmákban képző vállalkozók jóval magasabb anyagköltséget írhatnak le, az iskolák kiegészítő normatívát kapnak, és iskolák és vállalkozók egyaránt nagyobb eséllyel pályázhatnak fejlesztési pénzekre.

A hiányszakma tehát pár év alatt a szakmai zsargonban, majd a köznyelvben is használt terminusból egy egzakt, szabályozási terminussá lépett elő. A hozzá kap-

8 2007. évi LXXXVII. tv.

9 328/2009 (XII.29.) Kormányrendelet.

csolódó előnyök miatt „szoros küzdelemben” szokott kialakulni a végleges lista kora ősszel az RFKB-ban, amelyben a munkavállalók, a munkaadók és az állami-önkormányzati szervek is képviseltetik magukat, de amelyeket informálisan a társelnökök adó, és a működtetéshez, információgyűjtéshez jelentős forrásokkal gazdálkodó kamarák dominálnak. Az RFKB-k döntésükhöz komoly információs segítséget kapnak. Évenként 900 millió forintos költségvetéssel, sok ezer munkaadó megkérdezése révén nyert adattáblák alapján dolgozhatnak. Ezeknek a felvételeknek a módszertana széles körben vitatott, az eredmények érvényessége nyilván korlátozott, mindenesetre támpontul szolgálnak az adatok alapján „keresettnek tűnő” szakmák besorolását eldöntő vitákhoz.

1. táblázat: A 2010-ben legalább két régióban a 10 hiányszakma közé sorolt szakmák megoszlása régióként*

	KM	ÉM	ÉA	DA	KD	NYD	DD	Össze- sen
Kőműves	1	1	1	1	1	1	1	7
Gépi forgácsoló	1	1	1	1	1	1	1	7
Ács-állványozó	1	1	1	1	1	1	1	7
Hegesztő	1	1	1	1	1	1	1	7
Villanyszerelő	1	1	1	1	1		1	6
Géplakatos	1	1			1			3
Csőhálózat- és berendezés szerelő		1		1	1			3
Szerkezetlakatos			1	1		1		3
Szerszámkészítő					1	1	1	3
Festő, mázó és tapétázó	1	1						2
Elektronikai műszerész	1						1	2
Burkoló	1						1	2
Szakács		1				1		2
Szociális gondozó			1			1		2
Húsipari termékgyártó			1	1				2
Gazda			1				1	2
Szabó				1		1		2

* További 8 szakmát 1–1 régióban soroltak a hiányszakmák közé.

Forrás: Az Oktatási Hivatal honlapjáról letölthető RFKB-döntések alapján.

A hiányszakma szó értelmezéséhez meg kell még említenünk egy munkaügyi kutatók által írott tanulmányt.¹⁰ Már a megfelelő alfejezet címe is sokatmondó: „Hiányszakma és keresett szakma; betöltetlen és tartósan betöltetlen álláshelyek”. A betöltetlen álláshelyek statisztikája ugyanis – bár csak a bejelentett álláshelyekre korlátozódóan nyújt támpontot – további információt ad a hiányról. A szerzők az alábbi definíciót adják: „Azokat a szakmákat, amelyekben folyamatos, illetve visszatérő időszakos, a kínálatot meghaladó munkaerő-kereslet mutatkozik, *keresett* vagy *hiányszakmának* nevezzük. A két fogalom sokszor keveredik, pontos definíciójuk nincs”.

¹⁰ Juhász Á., Juhász J. & Borbély-Pecze T. B. (2009)

Hiány van a hiányszakmákban?

Hiányt akkor érzékelnek a gazdaság szereplői egy szakmában, ha szeretnének alkalmazni egy ilyen végzettségű személyt, de nem, vagy csak jelentős idő múlva találnak. Ennek számos oka lehet, és egyáltalán nem az a jellemző ok, amit a Pedagógiai Lexikon idézett szócikke, valamint a gazdaságnak a hiányra panaszkodó képviselői említenek, miszerint keveset képeznek belőle. Ezt két módon is lehet igazolni. Egyrészt a hiányszakmákban végzettek között rengeteg a munkanélküli, miközben jelentős álláskínálat is van az adott szakmákban, amint azt több tanulmány is mutatja.¹¹ Ebben gyors átrendeződéseknek semmi jele, a Világ gazdaságban idézett¹² 2006-os ÁFSZ adatok (2. táblázat) ma sem lennének nagyon mások, de sajnos néhány éve a munkanélküliek képzettségéről és utolsó foglalkozásáról nincsenek nyilvános adatok. A cikk szerint a mindmáig tipikus hiányszakmákban az alábbi képet mutatta a kereslet és a kínálat.

2. táblázat: Munkanélküliek és üres álláshelyek száma néhány hiányszakmában, 2006-ban

	Munkanélküliek	Üres álláshelyek
Lakatos	9730	585
Kőműves	9452	341
Szabó, varrónő	8262	124
Festő, mázoló	6645	80
Villany szerelő	3337	106
Hegesztő	3119	104
Forgácsoló	2754	103

Forrás: Világ gazdaság, 2006. ápr. 21. ÁFSZ adatok.

A már idézett, munkaügyi kutatók által készített tanulmány az azonos szakmákban tapasztalt munkaerőhiányról és kínálati többletről ugyanerre hívja fel a figyelmet: „A közül az 50 szakma közül, ahol a 2007-es MMPP¹³ szerint a legtöbb a betöltetlen álláshely, 17, míg az első helyen álló 20 szakma közül 9 olyan van, ahol a munkanélküli ráta magasabb az átlagosnál”.¹⁴

A másik érvünk azzal szemben, hogy nem képzési volumen hiányról van szó, az, hogy a pályakezdő szakmunkások a hiányszakmákban sem tudnak valamennyien elhelyezkedni, sokan maradnak állás nélkül. A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Gazdaság- és Vállalkozáselemző Intézete 2010-ben publikált tanulmányában szereplő adatok¹⁵ arról tanúskodnak, hogy a hiányszakmákban végzett szakmunkások legfeljebb harmada tud elhelyezkedni tanult szakmájában, ilyen arányban dolgoznak 8 hónappal a végzés után az adott foglalkozási területen (1. ábra). Sokan – átmenetileg vagy végleg, nem tudjuk, feltehetően is-is – pályaelhagyók, azaz nem a

11 Kézdi G., Köllő J. & Varga J. (2008); Juhász Á., Juhász J. & Borbély-Pecze T. B. (2009); Mártonfi (2006)

12 Koczó (2006)

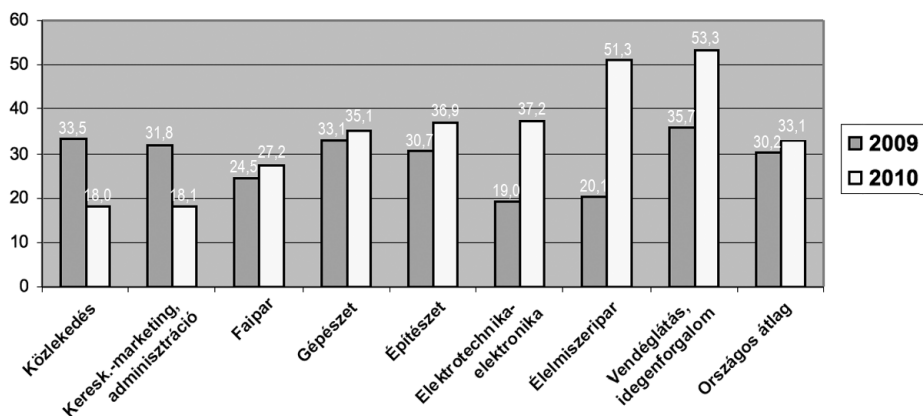
13 Magyar Munkaerő-piaci Prognózis, <http://www.mmpp.hu/>

14 Juhász Á., Juhász J. & Borbély-Pecze T. B. (2009)

15 Makó Á. (2010)

szakterületükön dolgoznak. Jelentős az újabb szakmáért, és főleg az érettségi megszerzéséért továbbtanulók aránya is, közülük feltehetően kevesen fognak egykori szakmájukban dolgozni. Fontos, hogy ezekben a gazdaság által az átlagosnál jobban igényelt szakképesítésekben már a pályakezdőknél is magas a munkanélküliségi ráta. Ha leszámítjuk azokat, akik továbbtanulnak, tehát csak a gazdaságilag aktív – dolgozó vagy munkát kereső – fiatalokat tekintjük, akkor több mint 30%-uk marad munka nélkül, ezen belül a hiányszakmák két domináns szakmacsoportjában, a gépészetben és az építőiparban 37 és 35%.

1. ábra: A szakiskolában való végzést követő 8 hónapban a tanult szakmájában elhelyezkedő tanulók aránya a kiemelten támogatott szakmákban, 2009–2010 (%)

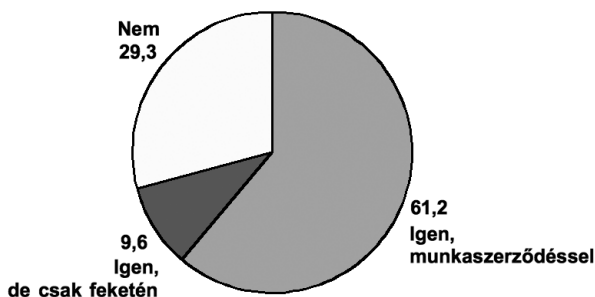

Forrás: A pályakezdő szakmunkások munkaerő-piaci helyzete – 2010, MKIK GVI.

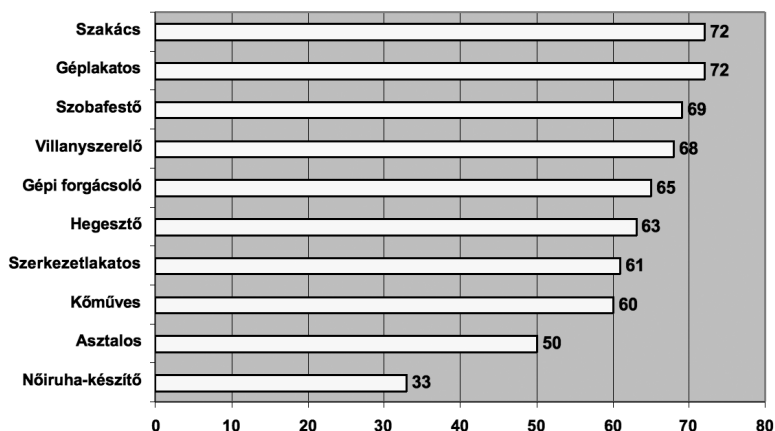
Hasonló következtetéseket vonhatunk le a 2010 májusában lebonyolított kérdőíves felmérésünk adataiból, amikor 10 hiányszakmában tanuló szakiskolásokat kérdeztünk meg 1 hónappal a végzés előtt.¹⁶ Nagyon jelentős azoknak az aránya – közel 30% –, akik úgy gondolják, hogy végzés után a szakmájukban akkor sem tudnának elhelyezkedni, ha akarnának, további 10% pedig csak feketén (2. ábra). Ezek ugyan csak előzetes jelzések, várakozások, nagyon hasonlítanak a fent idézett tanulmány szakmán belüli tényleges elhelyezkedési arányaira. Az elhelyezkedési esélyek egyébként a hiányszakmák között is erősen szórnak (3. ábra), bár ha a fekete foglalkoztatással összevonjuk az adatokat, akkor csak az asztalos és főleg a női ruha-készítő/szabó szakmában maradnak a várakozások lényesen a többi mögött. A szabó szakmát két régióban sorolták a hiányszakmák közé, részben abból a megfontolásból, hogy lányok számára is legyen hiányszakma, bár a realizálható bér ebben a szakmában jellemzően messze alatta marad a szakmunkás minimálbérnek (4. ábra).

¹⁶ A felmérésre a TÁMOP 3.1.1 programjában, az *Elhelyezkedési esélyek* című elemi projekt keretében került sor. 10 olyan szakmában tanuló, összesen 2376 végzöst kerestünk meg, amely szakmát legalább két régióban hiányszakmák közé sorolt az ottani RFKB. Ezek: asztalos, gépi forgácsoló, géplakatos, hegesztő, kőműves, női ruha-készítő, szakács, szerkezetlakatos, szobafestő és mázó, villanszerelő. Kontrollcsoportként 564 bolti eladót – ez valamennyi régióban támogatott (a középső kategóriába sorolt) szakma – és 320 fodrászt – több régióban nem támogatott szakma – is megkérdeztünk.

2. ábra: Ha ennek az iskolának az elvégzése után úgy döntene, hogy munkát vállal, mit gondol, el tudna helyezkedni szakmájában? (%)

3. ábra: Azok aránya szakmánként, akik úgy gondolják, hogy munkaszerződéssel is el tudnának helyezkedni (%)

Nem véletlen, hogy a munkaerőpiacot kutató közgazdász „ügynevezett” hiányszakmáról beszél,¹⁷ hiszen egyáltalán nem bizonyított, hogy minden esetben közgazdasági értelemben vett hiányról lenne szó. Számos érvet vonultat fel. Az egyik legerősebb, hogy bár mindenki szakmunkáshiányról beszél, Magyarországon a régiós átlaghoz képest valamivel gyorsabban – átlagosan három hét alatt – talál megfelelő szakmunkást egy vállalat.

Van még egy további érvünk, hogy a gazdasági szereplők által jelzett hiányt érdemes kétkedéssel fogadnunk. A munkáltató ugyanis erősen érdekelt abban, hogy nagyobb hiányt jelezzon, és ezzel próbáljon nagyobb, állami pénzen kiképzett kínálatot generálni. A nagyobb kínálat ugyanis lenyomja az árakat, kiszolgáltatottabb helyzetbe hozza a munkakeresőt, a vállalkozónak pedig jó esetben válogatásra is van lehetősége. Köllő ezt úgy fogalmazza meg, hogy „az orvostanhallgatóknak ta-

17 Köllő: Kudarcismétlő... (2011)

nítják: »a betegtől megbízható anamnézis nem nyerhető«¹⁸.¹⁸ Ha tehát el is fogadjuk, hogy a munkaadói jelzések a hiányról sok esetben nem alaptalanok, abban is bizonyosak lehetünk, hogy eltúlzottak, bár a hiány mértéke egzakt módon meg sem állapítható, hiszen számos tényező – legelőször is a bér – függvénye.

A nyilvánvalóan eltúlzott mennyiségi igénybejelentések példáját remekül lehet látni az építőiparban. Még 2007-ben, tehát a válság előtt az Oktatási Kerekasztal egyik ülésén a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke jelezte, hogy az uniós források érkezésével akár 300 ezer építőipari munkás is hiányozhat, olyan volumenű beruházások lesznek. A bejelentést élénk derűtség követte, de azért mindenki arra gondolt, hogy ha a szám erős túlzás is, és ha csak ennek töredékéről, néhányszor tízezer főről van szó, akkor is jelentős lesz a hiány. Az építőiparban egyébként – az ágazatok közül tudtunkkal egyedülként – készült egy munkaerő-piaci előrejelzés 2008-ban¹⁹ az Ágazati Párbeszéd Bizottság megrendelésére. A nyilván nem elfogulatlan anyag²⁰ is megállapítja, hogy „A jelenlegi szakmunkástanulók számának erőteljes növelésének hiányában valamennyi régióban jelentős szakmunkáshiány alakul ki 2015-re”. De egy elfogulatlannak tekinthető, szakmailag magas presztízsű cég 2006-os munkaerő-keresleti előrejelzése²¹ is 30%-os, 75 ezer fős létszámnövekedést prognosztizált a 2015-ig tartó tízéves periódusra az ágazatban. 2011 őszén már szembesíthetjük ezeket az előrejelzéseket a valósággal.²² Az építőipart hatodik éve csökkenő volumenű kibocsátás, alacsony megrendelés-állomány, a cégek növekvő ütemű csődbe men(ekül)ése jellemzi, a munkaerő-kereslet alacsony, abban nő a fekete foglalkoztatás aránya, az átlagos bérkínálat természetesen csökkent is az elmúlt években. A válságot természetesen nem lehetett pontosan előre látni, de a csökkenés már 2006-ban – jóval a válság előtt – megkezdődött, és az uniós források, amelyek a növekedési prognózisok alapjául szolgáltak pontosan tervezhetőek voltak, csak rajtunk múlik, ha nem érkeznek. Mindeközben a kőműves szakma 2008 óta valamennyi régióban folyamatosan a hiányszakmák között szerepel. Nyilvánvalóan érdekalapon, hiszen például a diákokat foglalkoztató építőipari vállalkozásoknak ez továbbra is érdeke, ők ebből élnek.

Egy újságcikkből²³ nem csak az derül ki, hogy a külföldön munkát találó építőipari szakemberek többszörös bérért jutnak munkához, hanem az is, hogy az ágazat egyik vezető szakembere szerint sincs hiány. „»Ha végre fellendülésnek indul majd a hazai építőipar, akkor hiány lesz itthon a szakemberekből« – mondta lapunknak Tolnay Tibor, az Építési Vállalkozók Országos Szakszövetsége elnöke. Hangsúlyozta, épp a legképzettebb és legértelmesebb szakemberek hagyják el az országot. ... A hazai szakemberek közül sokan évek óta külföldön keresik meg a kenyérre valót. Tolnay Tibor szerint most azért nem érzi meg az ágazat a képzett munkaerő hiányát, mert

18 Uo.

19 Schröder (2008)

20 Készítője az Építési Vállalkozók Országos Szakszövetségének elnökségi tagja.

21 Munkaerő-keresleti ... (2006)

22 Lásd sok egyéb híradás mellett: A hazai... (2011); Gyorsult... (2011)

23 Heti hatszáz... (2011)

az építőipar évek óta lejtmenetben van. Leálltak az építkezések, nincs szükség a munkavállalók sokaságára, de ha volna is, az itthoni fizetések akkor sem vehetik fel a versenyt a nyugati országokban kínált bérekkel. Nálunk az építőiparban az átlagkereset havi bruttó 153 ezer forint. »Ennyi pénzért ugyan melyik szülő küldi el a gyereket szakmunkásnak?« – tette fel a kérdést Tolnay Tibor.”

Azok a családok, akik nem küldték fiaikat kőművesnek az elmúlt néhány évben, valószínűleg nem jártak rosszul. Ismét Köllő Jánost idézzük:²⁴ „Ha valaki visszaemlékszik arra, melyek voltak a divatszakmák és a hiányszakmák 1989 előtt, és hogyan alakult ezek kereslete 1989 után, annak nem sok kétsége maradhat afelől, hogy a pályaválasztók sokkal pontosabban látták a gazdasági fejlődés irányát, mint a beiskolázásról döntő munkaügyi szervek”.

A „hiány” okai

A munkáltatók kétségtelenül hiányt érzékelnek. Keresnek munkaerőt, de az nem jelenik meg náluk. Ennek számos oka lehet. Láttuk, hogy a fiatalok között sokan nem is tudnak elhelyezkedni a hiányszakmának minősített szakmájukban, de sokan nem is akarnak. Vagy a továbbtanulást preferálják, hosszabb távú előnyöket remélve ettől, vagy például az alacsony bér miatt. „*Nincs hiányszakma, csak rosszul fizetett szakma van*”, mondta egy szakképző intézmény vezetője egy interjúban. Véleménye valószínűleg eltúlzott, mert számos egyéb oka lehet annak, hogy egyes szakmákban nem sikerül megfelelő munkaerőt felvenni. Szórványosan ugyan előfordulnak kiemelt jövedelmek, de a végzés előtt állók átlagos bérvárákozása csak a reálisnak mondható 105 ezer forint körül van, a szakmák között jelentős szóródással (4. ábra). A legmagasabb jövedelmet olyan szakmákban végzős diákok várják, amelyekben alacsonyabb a legális munkaviszonyban való elhelyezkedés esélye (kőműves, hegesztő – ezekben a legmagasabb a fekete munka aránya). Az asztalos, és különösen a nőiruha-készítő szakmákban nagyon rossznak ítélik a jövedelmi kilátásokat a fiatalok.

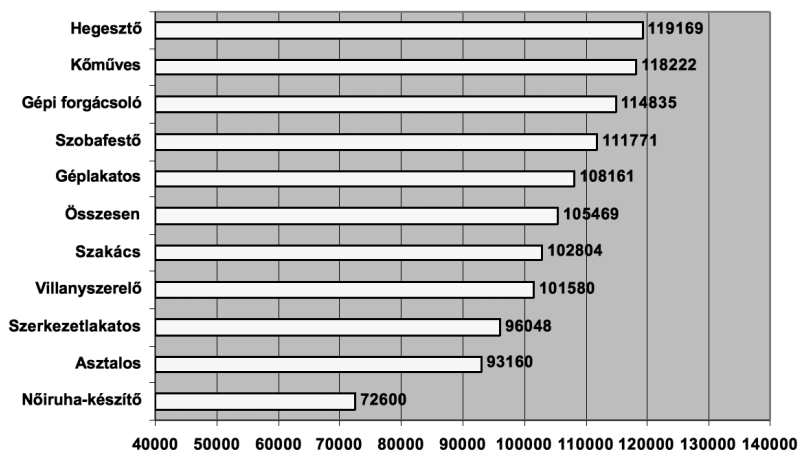
A bérkínálatban viszont a panaszkodó munkáltatói szférának tényleg kis mozgástere van, hiszen főleg a hazai tulajdonú, kevésbé versenyképes kis- és középvállalatok hallatják hangjukat, amelyeknek a túléléshez is létkérdés, hogy minél olcsóbb szakmunkás-utánpótlásuk legyen, és az olcsóságért még a minőségben is hajlandók lejjebb szállítani igényeiket. A szomorú következmény, hogy ha hozzá is jutnak az olcsó, magas színvonalú munkára nem képes szakmunkásokhoz, ettől legfeljebb a túlélésük biztosított, a versenyképességük nem. Hosszú távon mindenki rosszul jár, sem az egyén, sem a cég perspektívája nem javul.

További lehetséges okot jelentenek az átlagosnál nehezebb munkakörülmények. A vasas és az építőipari szakmák fizikailag is megerőltető. A nehéz fizikai munkát – még megfelelő jövedelmezőség esetén is – sokan igyekeznek elkerülni. Az ács-állványozó idénymunka is, amint a kőművesek iránti kereslet sem egyenletes az év 12

24 Köllő: Kudarcisméltó... (2011)

hónapjában és a fizetések nem olyanok, hogy 2–3–4 hónapi megélhetésre félre lehessen tenni a szükséges összeget. Ha télre is sikerül munkát szerezniük, a hidegben végzett munka nem vonzó. Az építőiparban nem csak az időnyomunka jelleg taszít sokakat, de a fekete munka elterjedtsége is, ráadásul – a bérvárankozások szerint – ez többletjövedelmet sem jelent, csak kiszolgáltatottabb státust.

4. ábra: Azok bérvárankozásai, akik úgy gondolják, hogy munkaszerződéssel is el tudnának helyezkedni szakmájukban

Az is előfordul, hogy van az adott szakmában kiképzett, a kínálatot elfogadó munkaerő, de annak minősége nem felel meg a munkaadónak. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének kutatói hosszú távú adatsorok és felmérések adatainak elemzése után arra a következtetésre jutottak, hogy hazánkban a szakmunkások jelentős része általános (kulcs-) kompetenciáinak alacsony szintje miatt kopik ki a szakmunkás munkakörökből.²⁵ Ezt tartják az egyik legfőbb oknak, hogy a szakmunkások legalább harmada szakképzettséget nem igénylő munkakörben dolgozik, illetve sokan tartósan munka nélkül maradnak. Ez pedig nem mennyiségi hiányra, hanem a képzés minőségi hiányosságaira utal.

A hiányszakmákat legtöbbször azért is igyekeztek elkerülni, egészen 2010-ig, amíg az ösztöndíjak nem növelték meg a beiratkozáshoz kapcsolódó előnyöket, mert ezeknek a szakmáknak a társadalmi presztízse is alacsony, és perspektívája is rosszabb, mint sok más szakmában.

A munkavállaláshoz gyakran további mobilitási terhek is járulnak, ha a munkakínálat és a kiképzett munkaerő nem egy településen vagy térségben található. Hiszen a konkrét munkaerőhiány mindig helyi hiány. Az ingázás időben mérhető terhei kizárólag a munkavállalónál jelentkeznek, ez napi 2–4 óra időt igényel. Az ingázás anyagi költségei megoszlanak, de éppen az alacsony bérű foglalkozásoknál a munkáltató ritkán vállalja ezeket, mert úgy már nem rentábilis számára a mun-

25 Kézdi, Köllő & Varga (2008)

kaerő-felvétel. A költözéssel is járó mobilitás feltételei kifejezetten előnytelenek a munkavállalóknak. A munkát kínáló fejlettebb régiókban magasabbak az ingatlanárak, a pangó régiókban még alacsony áron is nehéz eladni az ingatlanokat. A bérek pedig csak nagyon ritkán olyan magasak, hogy az albérleti díjjal kalkulálva is biztosítsa egy család megélhetését. Nagyon sokszor tehát a munkavállaló racionális döntése, hogy nem vállal el egy ilyen munkát, ő így jár jobban. A segély és alkalmi munka kombinációja egészen a közelmúltig kifizetődőbb volt. Hogy 2011 után ez a stratégia még életképes lesz-e, azt természetesen nem tudhatjuk.

Összegzés

A fentiekből látszik, hogy bár helyi és/vagy strukturális munkaerőhiány előfordul minden gazdaságban, a „hiányszakma” kategóriája kizárólag a munkaerő-tervezési logikában értelmezhető. Ez a gondolkodás a képzés minőségével, a munkaerő foglalkoztathatóságával, tanulási-átképzési potenciáljával nem kalkulál, csupán a „kongruens” foglalkoztatás mennyiségi mutatóit veszi számba, mint a kommunista tervgazdaságban. Pedig erről a logikáról, a képzési szakmák (nálunk az OKJ) és a foglalkoztatási rendszer kategóriái (nálunk a FEOR) egy az egyben való megfeleltetéséről évtizedekkel ezelőtt kimutatták,²⁶ hogy elvileg is alkalmatlan a két rendszer kielégítő összehangolására. Akkor vajon miért dominál továbbra is ez a megközelítés, mikor két évtizede piacgazdaságban és nem tervgazdaságban élünk?

Érdekek és gondolkodási korlátok miatt.

Nyilván szerepet játszik ebben a kommunista időkben jól megtanult, leegyszerűsített gondolkodási séma. Ez a séma úgy hangzik, hogy „ha nem találom munkaerőt, akkor kevés van, és ezért többet kell képezni”. Ebben sokan hisznek. De láttuk, a „hiánynak” számos egyéb oka van (alacsony bér, mobilitási akadályok, alacsony társadalmi presztízs, munkakörülmények, rosszabb életesélyek), amelyek együttesen azt sugallják, hogy az „úgynevezett”²⁷ szakmunkáshiány legalább annyira tekinthető versenyképességi hiánynak, mint munkaerőhiánynak. A hiány erőteljes jelzése pedig nem a tényleges – amúgy nem is mérhető – hiány nagyságát jelzi, hanem nyomásgyakorlásnak tekinthető, amely állami forrásokból kíván nagy tömegben – akár rosszul – kiképzett munkaerőt,²⁸ mert ez esetben az számára sokkal olcsóbb lesz. Éppen ezért a hiányszakmát preferáló szabályozás nem fogja megszüntetni magát a „szakmunkáshiányt”, éppen ellenkezőleg, távlatilag generálja. A részben már kialakult, részben alakuló szabályozás mellett egyre nagyobb szakmunkástanuló tömegek kapnak a jelenleginél is rosszabb képzést, amelynek következtében jelentős hányaduk képtelen lesz tartósan megkapaszkodni az igényes szakmunkás

26 Beck, Bolte & Brater (1976)

27 Copyright: Köllő János.

28 Azt, hogy a munkaerő minősége az olcsó szakmunkástömeget sürgető munkaadói réteg számára mellékes, jól mutatja, hogy az ő kezdeményezésükre csökkenti a 4–5 éves szakmunkásképzés idejét 3 évre a kormány által már elfogadott új szakképzési törvény tervezete.

munkakörökben, és minőségi utánpótlásuk ebből a képzési struktúrából csak kis mennyiségben érkezik majd. Így féltő, hogy a hiány csökkentésére irányuló szakpolitika növekvő hiányjelenségekhez vezet majd.

MÁRTONFI GYÖRGY

IRODALOM

- A tavalyi gyenge teljesítményét is alulmúlta az építőipar. 2011. 08. 15. <http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/20110815-tovabb-gyen-gult-az-epitoipari-termeles-a-ksh-legfris-sebb-adatai-szerint.html>
- BECK, BOLTE & BRATER (1976) Bildungsreform und Berufsreform. Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung. No. 4.
- Gyorsult a hazai építőipar leépülése. NOL online, 2011. március 18. http://nol.hu/gazdasag/gyorsult_a_hazai_epitoipar_leepulese
- HAJBA FERENC (2004) Hová tűntek a szerszámkészítők? *Népszabadság*, 2004. október 12.
- Heti hatszáz eurós fizetés? *Magyar Hírlap*, 2011. március 22. http://www.magyarhirnap.hu/gazdasag/heti_hatszaz_euros_fizetes.html
- JUHÁSZ ÁGNES, JUHÁSZ JUDIT & BORBÉLYPECZE TIBOR BORS (2009) Munkaerőhiány és kínálati többlet azonos szakképesítéssel rendelkezők körében: a szakképzés lehetőségei. Budapest, Panta Rhei Társadalomkutató Bt. 2009. március, p. 118. http://www.ofa.hu/index.php?WG_NODE=WebPageReader&WG_OID=PAGfa9959790d415b838
- KÉZDI GÁBOR, KÖLLŐ JÁNOS & VARGA JÚLIA (2008) *Az érettségit nem adó szakmunkásképzés válságtünetei*. Munkaerőpiaci Tükör. MTA KTI. <http://www.econ.core.hu/file/download/mt2008/kozelkep.pdf>
- KOCZÓ ILDIKÓ (2006) Sok vagy kevés a szakmunkás? *Világgazdaság*, 2006. április 21.
- KÖLLŐ JÁNOS (2011) Kudarcméltó szakoktatás. Az úgynevezett szakmunkáshiánytól az úgynevezett duális képzésig. *Élet és Irodalom*, 2011. május 20. http://www.es.hu/kollo_janos;kudarcismetlo_szakoktatasi;2011-05-18.html
- KÖLLŐ JÁNOS (2011) A „német rendszerű duális képzésről”. 2011. március 29. <http://szuveren.hu/vendeglap/kollo-janos/a-nemet-rendszeru-dualis-kepzesrol>
- MAKÓ ÁGNES (2009) A pályakezdő szakmunkások munkaerő-piaci helyzete 2009. Budapest, MKIK GVI. 2009. szeptember. <http://www.gvi.hu/index.php/hu/research/showItem.html?id=80>
- MAKÓ ÁGNES (2010) A pályakezdő szakmunkások munkaerő-piaci helyzete 2010. http://www.gvi.hu/data/papers/szakiskola_2010_tanulok_tanulmany_100909.pdf
- MÁRTONFI GYÖRGY (2006) Szakmák, foglalkozások és a gazdaság igényei a változó munkaerőpiacon. *Educatio*, No. 2.
- Munkaerő-keresleti létszám-előrejelzés 2015-ig, ágazatonként (2006) GKI Gazdaságkutató Zrt. [online:] {<http://www.erak.hu/szakmak01/1%5B1%5D.1+agazati+elorejelzes+2015-ig.pdf>}
- Növekvő szakmunkáshiány. *Világgazdaság*, 2006. június 8. <http://www.vilaggazdasag.hu/gazdasag/fejlesztések-hiusulhatnak-meg-57198>
- BÁTHORY & FALUS (eds) (1997) *Pedagógiai Lexikon I–III*. Budapest, Keraban Könyvkiadó.
- SCHRÉDER MIHÁLY (2008) A Közép-dunántúli régió építőipari szakmunkaerő-állomány helyzetének és szakmabontásának meghatározása az Új Magyarország Fejlesztési Terv időszakára. Budapest, augusztus. http://www.apk.org.hu/engine.aspx?page=apb_epito_dokumentumok
- Szakképzés-fejlesztési stratégia 2013-ig. A Magyar Köztársaság Kormányának, 2005. http://www.szm.gov.hu/letolt/szakke/szakkepze-si_strategia_050414.pdf